

Dajana Ćosić

IZRAŽAVANJE BUDUĆNOSTI U LATINSKOME I HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU

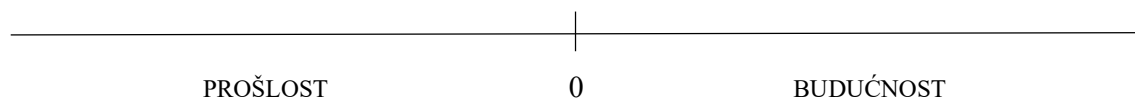
Sažetak

Tekstovi pisani hrvatskim crkvenoslavenskim, prvim hrvatskim književnim jezikom, bili su uglavnom liturgijski te su najvećim dijelom prevedeni s latinskih predložaka. Često je za proučavanje hrvatskoga crkvenoslavenskoga važan i uvid u situaciju u latinskome. U ovome se radu daje pregled načina na koje se izražava budućnost u latinskome te se ti načini izražavanja budućnosti uspoređuju s hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. Cilj je ovoga rada uočiti koje su sličnosti i razlike u tvorbi i uporabi futura te na koje se sve načine može izraziti buduća radnja u tim dvama jezicima. Futur se kao glagolsko vrijeme naknadno razvio u indoeuropskim jezicima. Većina istraživača smatra da futur kao zasebno glagolsko vrijeme nije postojao u indoeuropskome jeziku te se stoga tvorba futurskih oblika razlikuje u pojedinim indoeuropskim jezicima. Dok je u latinskome futur već gramatikaliziran, u hrvatskome se crkvenoslavenskome tek uvjetno može govoriti o futurskim oblicima. Ovaj pregled izražavanja buduće radnje u navedenim jezicima može poslužiti kao polazišna točka za detaljnije istraživanje nastanka i razvoja futura u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

Ključne riječi: latinski, hrvatski crkvenoslavenski, glagolsko vrijeme, buduća radnja, futur

Uvod – futur kao glagolsko vrijeme

Čini se da u svim kulturama svijeta, pa tako i u jezicima, postoji mogućnost smještanja događaja u vrijeme (COMRIE 1985: 7). Vremenska je crta najuobičajeniji grafički prikaz tijeka vremena na kojemu se sve ono što se događa „lijevo“ od trenutka govorenja naziva prošlošću, a sve ono „desno“ od trenutka govorenja naziva budućnošću. Ta vremenska crta može se prikazati kao na slici 1.:

Slika 1. Vremenska crta

Kad je riječ o smještanju događaja u vrijeme s pomoću jezičnih sredstava, može se reći da postoje određene razlike u pojedinim jezicima. Naime, razlika je u tome igra li u smještanju događaja u vrijeme veću ulogu rječnik ili gramatika jezika (COMRIE 1985: 7). Ako u određenome jeziku glavnu ulogu u smještanju događaja u vrijeme ima rječnik, za taj jezik kažemo da nema gramatičku kategoriju vremena (MIHALJEVIĆ 2014: 117). Jezici koji imaju gramatikalizirani izraz s pomoću kojega se određuje mjesto radnje u vremenu, imaju i gramatičku kategoriju vremena (COMRIE 1985: 9). Glagolsko se vrijeme, prema tome, može jednostavno definirati kao „gramatikalizirano smještanje događaja u vrijeme“ (MIHALJEVIĆ 2014: 117). Potrebno je pritom odrediti orijentacijsku točku u odnosu na koju se radnja može smjestiti na vremenskoj crti. Ta se orijentacijska točka naziva deiktičko središte (COMRIE

1985: 14). Ako se za deiktičko središte uzme sadašnji trenutak, tj. trenutak govorenja, tada se govori o apsolutnim vremenima, a pod tim se pojmom podrazumijeva prošlo vrijeme – za radnju koja se dogodila prije trenutka govorenja, sadašnje vrijeme – za radnju koja se događa u trenutku govorenja i buduće vrijeme – za radnju koja se događa poslije trenutka govorenja. Ako se za deiktičko središte uzme neka druga točka u vremenu, različita od one u trenutku govorenja, tada se govori o relativnim vremenima (COMRIE 1985: 36, 56). Iako se u jezikoslovlju razlikuju tri apsolutna vremena – prošlost, sadašnjost i budućnost, vremenski se sustavi većine jezika temelje na dvjema oprekama: prošlost – ne-prošlost i budućnost – ne-budućnost. U većini se europskih jezika vremenski sustav temelji na opreci prošlost – ne-prošlost, što znači da u tim jezicima postoji gramatička razlika između izražavanja prošlosti i ne-prošlosti (pod tim se pojmom podrazumijeva izražavanje sadašnjosti i budućnosti) dok gramatička razlika između izražavanja sadašnjosti i budućnosti ne postoji ili gotovo ne postoji. U nekim od tih jezika budućnost se često može izraziti prezentom, a u nekim je jezicima, kao što je finski, to jedini način izražavanja buduće radnje (COMRIE 1985: 49). S druge strane, u nekim jezicima nije dopušteno koristiti se istim oblikom za izražavanje sadašnjega i budućega vremena, što znači da u tim jezicima futur postoji kao gramatička kategorija vremena. Međutim, u velikome broju primjera uočeno je da ta razlika ne postoji zbog glagolskoga vremena, nego glagolskoga načina. Neki jezici razlikuju dva osnovna načina: realis i irrealis, pri čemu se realis odnosi na događaje koji su se uistinu dogodili ili se događaju, a irrealis se odnosi na događaje koji će se hipotetički dogoditi (COMRIE 1985: 45).

Futur bi se dakle mogao definirati kao gramatikalizirano smještanje događaja u vrijeme nakon trenutka govorenja, kao što je to prikazano gore na vremenskoj crti. Međutim, očito je da se buduće vrijeme jasno razlikuje od sadašnjega i prošloga vremena zato što prošlost podrazumijeva događaje koji su se dogodili i na njih se ne može utjecati djelovanjem u sadašnjosti dok su događaji koji se smještaju u vrijeme nakon trenutka govorenja samo puko nagađanje i na njih se može utjecati djelovanjem u sadašnjosti (COMRIE 1985: 43). To znači da se futur katkad može svrstati u kategoriju glagolskoga načina, a ne samo glagolskoga vremena. Dakle, pitanje je može li se futur uopće smatrati glagolskim vremenom.

Izražavanje budućnosti u praindoeuropskome jeziku

Futur kao glagolsko vrijeme nije postojao u praindoeuropskome jeziku. Buduća se radnja najvjerojatnije izražavala oblicima indikativa prezenta (kao npr. u gotskome) ili nekim oblicima konjunktiva (npr. u klasičnome armenskome uglavnom se koristilo konjunktivom aorista). Zbog toga su pojedini indoeuropski jezici naknadno razvili futur, ili preoblikovanjem načinskih kategorija (kao latinski), ili stvaranjem složenih oblika uporabom pomoćnih glagola kao što su glagoli htjeti, imati (kao slavenski jezici) (usp. MATASOVIĆ u: KAPOVIĆ 2017: 162). Načini se izražavanja budućnosti razlikuju u pojedinim indoeuropskim jezicima te će se u ovome radu prikazati sličnosti i razlike u tvorbi i uporabi oblika za izražavanje budućnosti u latinskome i hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

Izražavanje budućnosti u latinskome jeziku

Budućnost se u latinskome jeziku može izraziti futurom prvim i drugim te opisnim izrazima. U latinskome se jeziku glagolski oblici u indikativu, aktivni i pasivni, tvore s pomoću

dviju osnova: nesvršene (infectum) i svršene (perfectum) (PINKSTER 2015: 382). Futur I. tvori se dodavanjem nastavaka na nesvršenu (infectum) osnovu, koja se još naziva i prezentskom osnovom. Glagoli 1. i 2. konjugacije futur prvi tvore tako što na osnovu dodaju sufiks -b-, za koji se smatra da je po postanku konjunktiv pomoćnoga glagola biti (*bhu(H)-), te, kako se pretpostavlja, sekundarne nastavke. Iznimka je samo 1. lice jednine, u kojemu stoji prezentski tematski završetak -ō (MATASOVIĆ 2010: 204–205). Oblici futura prvoga glagola 3. i 4. konjugacije po postanku su zapravo oblici indoeuropskoga konjunktiva koji je izgubio modalno značenje i prešao u futur (MATASOVIĆ u KAPOVIĆ 2017: 162). Tvori se dodavanjem samoglasnika -e-, koji je nastao stezanjem tematskoga samoglasnika i formanta za tvorbu indoeuropskoga konjunktiva te nastavaka na nesvršenu (infectum) osnovu. Drukčiji je samo oblik 1. lica jednine, koji je preuzeo konjunktivni završetak -am, kojim se tvori a-konjunktiv iako je u starolatinskome potvrđen i oblik sa završetkom -em (MATASOVIĆ 2010: 229).

Futur je prvi u latinskome jeziku apsolutno vrijeme koje izražava radnju koja će se dogoditi u budućnosti. Međutim, zbog same prirode futura, o čemu je ranije bilo govora, i u latinskome futur može, osim jasno vremenskoga značenja, imati i značenja glagolskih načina, kao na primjer konjunktiva. Pinkster ističe da je važno napomenuti da su razlike u značenju ovisne isključivo o kontekstu te da ne postoje jasni kriteriji prema kojima bi se jasno odredile kategorije.

Primjeri uporabe futura kojim se izražava vremensko značenje mogu se pronaći u tekstovima tijekom cijele povijesti latinskoga jezika. Često u rečenicama u kojima je futur stoje prilozima koji upućuju na buduću radnju ili se u rečenici, odnosno zavisnoj rečenici, nalaze drugi glagolski oblici s implikacijom budućega vremena. Slijedi nekoliko primjera u kojima futur ima vremensko značenje:

Laudabunt alii claram Rhodon aut Mytilenen... (Hor. Carm. 1.7.1)

Poste demum huc cras adducam ad lenam, ut... (Pl. As. 915)

Nec vero audiendi qui graviter inimicis irascendum putabunt... (Cic. Off. 1.88)

Osim vremenskoga značenja, futur može imati i druga značenja, ovisno o kontekstu:

- a) futur se upotrebljava za izražavanje općih i sivevremenskih istina – gnomski futur
- b) futur se upotrebljava za izražavanje pretpostavke da će se nešto dogoditi – „potencijalni” futur
- c) futur se upotrebljava za izražavanje dvojbe – „dubitativni” futur (PINKSTER 2015: 426–429).

Futur drugi relativno je glagolsko vrijeme koje izražava radnju koja se događa prije neke druge buduće radnje. Tvori se od nesvršene (perfectum) osnove na koju se dodaje perfekatski proširitelj te prezentski završeci. Futur drugi po podrijetlu je konjunktiv, kao i futur prvi (MATASOVIĆ 2010: 232). Uglavnom se upotrebljava u zavisnim rečenicama, najviše u pogodbenim (PINKSTER 2015: 463)

Opisni izrazi za izražavanje buduće radnje u latinskome jeziku

Perifrastična konjugacija aktivna

Perifrastičnom se konjugacijom aktivnom, koja se tvori od participa futura na -urus i oblika glagola biti, također može izražavati radnja koja se treba dogoditi nakon trenutka govorenja, ali se po značenju razlikuje od futura prvoga. Za razliku od futura prvoga, koji

iskazuje samo to da će se određena radnja dogoditi u budućnosti, perifrastičnom se konjugacijom izražava da netko namjerava, hoće, kani ili je voljan vršiti radnju, pa se može govoriti o modalnoj vrijednosti perifrastične konjugacije (PINKSTER 2015: 429). U sljedećemu se primjeru može vidjeti kako se takve konstrukcije upotrebljavaju:

Bellum scripturus sum quod populus Romanus cum Iugurtha rege Numidarum gessit... (Sal. Jug. 5.1)

Budući da latinski jezik nema sintetički oblik za konjunktiv futura, u zavisnim se rečenicama umjesto njega uporabljuje konjunktiv perifrastične konjugacije aktivne u onome vremenu koji zahtijeva zavisna rečenica (PINKSTER 2015: 433). Isto tako, infinitiv perifrastične konjugacije služi kao infinitiv futura aktivnoga (GGP 1993: 243). Međutim, čini se da u tim slučajevima oblici perifrastične konjugacije aktivne ne zadržavaju svoje uobičajeno značenje, nego se jednostavno njima koristi kao zamjenom za oblike kojih nema u latinskome jeziku (PINKSTER 2015: 433). Na primjer:

..petere ut ex ea pecunia quam in triumpho latam in aerario positurus esset id aurum secerni iuberent. (Liv. 39.5.7)

Iako je perifrastična konjugacija u uporabi bila tijekom cijele povijesti latinskoga jezika, ipak se nije sačuvala u romanskim jezicima (PINKSTER 2015: 434).

Postupno se perifrastična konjugacija aktivna počela izjednačavati s futuroom prvim. Prvi se primjeri takve uporabe pojavljuju u Petronijevu Satirikonu, u govoru oslobođenoga roba Ehiona. Kasnije su takvi primjeri pronađeni i kod crkvenih pisaca, poput Ciprijana, ali ni on ih ne uporabljuje u svojim uzvišenim spisima. Tek se u 4. ili 5. stoljeću takvi primjeri pojavljuju i u uzvišenoj književnosti (PINKSTER 2015: 434).

Perifrastična konjugacija aktivna ima samo aktivne oblike, a za pasivno se značenje od Tertulijana nadalje koristi izrazom složenim od futura glagola habeo i infinitiva prezenta pasivnoga:

Nam et homo interior hic utique renovari habebit... (Tert. Resurr. 40.7)

Perifrastična konjugacija pasivna

Perifrastična konjugacija pasivna tvori se od gerundiva, glagolskoga pridjeva pasivnoga značenja, i oblika glagola biti. U latinskome jeziku obično izražava radnju koju subjekt mora ili treba učiniti (GGP 1993: 250). Međutim, u nekim situacijama, tom se konstrukcijom može izraziti i buduća radnja, osobito kad u rečenici stoji još neka riječ koja ukazuje na buduću radnju, kao na primjer u rečenici:

Nam et multa iam in Valeriani vita <dicta sunt, multa> in libro qui de triginta tyrannis inscribendus est iam loquemur... (Hist. Aug. Gall. 19.7)

Osim futuroom prvim i perifrastičnim konjugacijama, buduća se radnja mogla iskazati i izrazima složenim od modalnih glagola debeo, possum i volo te infinitiva. Ti su glagoli zadržavali svoje leksičko značenje te se njima mogla iskazati neizbježnost, mogućnost ili poželjnost vršenja buduće radnje.

Habeo + infinitiv

Sveza glagola habeo i infinitiva u latinskome se jeziku za izražavanje radnje koja se mora dogoditi u budućnosti pojavljuje najviše u starijem prijevodu Biblije na latinski,

vjerojatno pod utjecajem grčke konstrukcije ἔχω + infinitiv. Glagol habeo upotrebljava se u nekim romanskim jezicima kao pomoćni glagol za tvorbu futura (PINKSTER 2015: 438).

Debeo, possum i volo + infinitiv

Pinkster ne navodi nijedan primjer u kojemu bi latinski glagol debeo u svezi s infinitivom mogao imati futursko značenje, odnosno u kojemu bi služio kao pomoćni glagol za tvorbu oblika za izražavanje buduće radnje.

Possum i infinitiv u određenim slučajevima u kasnome latinskom mogu izražavati buduću radnju, osobito u svezi s pasivnim infinitivom, što postupno zamjenjuje stari oblik infinitiva futura pasivnoga od supina i oblika iri, koji polako nestaje iz uporabe. Međutim, glagol possum nikada se u latinskome nije razvio u pomoćni glagol za tvorbu futura (PINKSTER 2015: 441).

Isto vrijedi i za glagol volo u svezi s infinitivom. Postoje neki primjeri koji dokazuju da se taj glagol mogao razviti u pomoćni glagol za tvorbu futura, međutim, u latinskome taj razvoj nije nikada došao do kraja (PINKSTER 2015: 441).

Incipio + infinitiv

Stariji prijevod Biblije na latinski jezik, Vetus Latina, čuva svezu glagola incipio i infinitiva na mjestima na kojima je u originalu bio grčki izraz μέλλω + infinitiv kojim se izražavala buduća radnja. U Vulgati, kasnijem prijevodu Biblije, umjesto tih oblika obično se nalazi futur prvi ili perifrastična konjugacija aktivna. Taj oblik nije zaživio u romanskim jezicima te je karakterističan za prijevodne tekstove što bi moglo značiti da je uporaba glagola incipio posljedica želje da prijevod na latinski bude što dosljedniji grčkomu izvorniku (PINKSTER 2015: 442).

Izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku

Hrvatski je crkvenoslavenski, prvi hrvatski književni jezik, nastao prodiranjem elemenata čakavskoga narodnog govora u starocrkvenoslavenski. Tim je jezikom u razdoblju od kraja 11. stoljeća do 1561. godine napisan veliki broj liturgijskih knjiga – sačuvano je 17 rukopisnih misala, 30 brevijara, 3 psaltira i 2 obrednika te veliki broj fragmenata. Osim rukopisnih, sačuvane su i tiskane knjige na tome jeziku. Poznato je 18 naslova tiskanih u razdoblju do 1561. godine, među kojima je 8 liturgijskih. Prva hrvatska tiskana knjiga Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. godine svjedoči o tome da su glagoljaši vrlo rano preuzeli tiskarsko umijeće (Mihaljević u: Povijest hrvatskoga jezika 1 2009: 291.). Svi su ti tekstovi pisani glagoljicom koja je u Hrvatskoj u uporabi bila sve do polovice 19. stoljeća dok se u drugim redakcijama izgubila već u 12. ili 13. stoljeću.

U hrvatskome se crkvenoslavenskome, prema gramatici Hrvatski crkvenoslavenski jezik, buduća radnja, tj. radnja koja se odvija nakon trenutka govorenja, izražavala jednostavnim futurom, složenim futurom prvim i složenim futurom drugim (HCSJ 2014: 210). Jednostavnim se futurom nazivaju prezentski oblici svršenih glagola koji su imali futursko značenje (HCSJ 2014: 210). Taj je način izražavanja budućnosti naslijeđen iz starocrkvenoslavenskoga jezika u kojemu su se u određenim slučajevima u tome značenju osim svršenih mogli upotrebljavati i oblici nesvršenih glagola, ali su često izražavali dodatno

značenje (VELA 2018: 59). Ni u kasnome praslavenskome nije bilo formalne razlike između prezenta i futura, a svršeni su oblici prezenta imali buduće značenje (MIHALJEVIĆ 2014: 131). Jedan od primjera takve uporabe u hrvatskome crkvenoslavenskome pronađen je u Brevijaru Vida Omišljanina:

i usliša seronъ knezъ voin'stviē sirie da sabra iūda sabranie i crěk(a)въ vĕrniĥъ
sa soboū i reče stvoru mně ime i proslavlū se v c(ěsa)rstvĕ i poboru iūdu i iže š
nimъ sutъ – BrVO 414c (1Mach 3, 13–14)

Osim prezentskim oblicima svršenih glagola, buduća se radnja iskazivala i složenim futurom prvim koji se tvorio od prezenta jednoga od pomoćnih glagola hotĕti, imĕti, načĕti/vĕčĕti/početi i infinitiva te od trenutnoga prezenta glagola biti i infinitiva.

Prva je navedena tvorba preuzeta iz starocrkvenoslavenskoga u kojemu se buduća radnja iskazivala uglavnom svezom prezentskih oblika glagola hotĕti, imĕti i načĕti/vĕčĕti i infinitiva, s tim da se glagol vĕčĕti rijetko pojavljuje u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima dok se s druge strane u hrvatskome crkvenoslavenskome taj glagol najčešće upotrebljuje za tvorbu futurskih oblika. U hrvatskome se crkvenoslavenskome tim glagolima pridružuje još i glagol početi (HCSJ 2014: 253). Na primjeru iz, kako se smatra, najstarijega hrvatskoglagoljskog misala, Vatikanskoga misala Illirico 4, vidi se primjer složenoga futura prvoga:

g(lago)lū že vam' ěko ne imam' piti ūže ot sego ploda loznago do togo d(')ne
egda piti i vĕčnu s vami nov' – MVat4 74b (Mt 26, 29)

Ti glagoli često zadržavaju svoje leksičko značenje te se glagolom hotĕti izražava poželjnost ostvarenja buduće radnje, glagolom vĕčĕti početak, a glagolom imĕti neizbježnost buduće radnje (HCSJ 2014: 253). Stoga je katkad teško odrediti izražava li neki oblik više buduću radnju ili dodatne okolnosti vršenja buduće radnje. Vela u svojoj disertaciji navodi slučajeve u kojima je „moguće s većom sigurnošću reći da je riječ o futurskim oblicima”, a to su slučajevi kad hotĕti stoji s neživim subjektom koji nema sposobnost volje ili se leksičko značenje glagola ne uklapa u kontekst kao u primjeru iz Brevijara Vida Omišljanina:

k(a)p(i)t(ulъ) ot onogo bl(a)gd(a)ne ki hoće zaūtra biti – BrVO 4c,

zatim kad u grčkome i latinskome predlošku stoje futurski oblici ili u rečenici postoji više izraza koji upućuju na vršenje buduće radnje, kao što se može vidjeti na primjeru iz Oksfordskoga brevijara-misala:

eg'da uzret' te eūpĉ'ne hotetъ reći ěk(o) žena emu e(stъ) – BrOxf 68c
ὥς ἂν ἰδῶσιν σε οἱ Αἰγύπτιοι ἐροῦσιν ὅτι γυνὴ αὐτοῦ αὐτῇ – Post 12,12
cum viderint te Aegyptii dicturi sunt uxor ipsius est – BrVO 4c (VELA 2018: 62, 63).

Drugi se pak oblik, koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola biti i infinitiva, ne pojavljuje u starocrkvenoslavenskim tekstovima, nego se smatra da je potekao iz staročeškoga i proširio se na ostale zapadnoslavenske jezike, a kasnije i na istočnoslavenske. Takva je tvorba karakteristična za čakavsko narječje, što znači da je u hrvatski crkvenoslavenski ušla najvjerojatnije iz čakavskoga narodnog govora (HCSJ 2014: 255). S obzirom na to da se navedeni oblici ne pojavljuju u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, može se zaključiti da su ti oblici mlađa pojava u hrvatskome crkvenoslavenskome (VELA 2018: 64). Takav se oblik može vidjeti na primjeru iz Prvoga vrbničkog brevijara:

mi že vistinu m(o)litvi i službě nastoěti budem' – BrVb1 34a

ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν – Dj 6,4

nos vero orationi et ministerio verbi instantes erimus – Dj 6,4

Osim futura prvoga, buduća se radnja mogla izražavati i konstrukcijom aktivnoga prezentskog participa i infinitiva. Takva se konstrukcija pojavljuje i u starocrkvenoslavenskome jeziku. Međutim, ona se zbog toga što se ne sastoji od ličnoga glagolskog oblika, nego od participa, pa se samim tim ne može sprežati, ne uvrštava u gramatičku kategoriju futura prvoga (HCSJ 2014: 256). U HCSJ navodi se nekoliko primjera takve uporabe: c(ěsar)stvovati hote estь (lat. regnatus est), hotečь velič s'vršiti (lat. magna facturus), donesti imuća (lat. perlaturum).

Budući da ni u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku ne postoji jedinstven oblik za izražavanje buduće radnje može se reći „da se futur ni u hrvatskom crkvenoslavenskom još nije ustalio kao gramatička kategorija i da je još uvijek u razdoblju postanka” (HCSJ 2014: 256).

Za izražavanje buduće radnje koja se događa prije druge buduće radnje, u hrvatskome se crkvenoslavenskom jeziku upotrebljuje futur drugi. On se tvorio od trenutnoga prezenta glagola biti i l-participa. U starocrkvenoslavenskome također postoji u ovome obliku, ali je rijetko potvrđen u kanonskim tekstovima, točnije samo sedam puta prema H. G. Luntu. I u hrvatskoglagojskim je tekstovima rijetka pojava te se uglavnom upotrebljuje u pogodbenim rečenicama (HCSJ 2014: 256, 210). Navedeni je primjer iz Vatikanskoga brevijara Illirico 5:

аѿе преšалъ будетъ к' намъ · првѣе не възможемъ трпѣти и – BrVat5 225c.

Osim s l-participom, trenutni se prezentski oblik glagola biti često povezuje i s pridjevima i drugim participa te također izražava buduću radnju. HCSJ navodi nekoliko primjera s pasivnim participom preterita: vzneseњь budu (BrVb2), proklet' budeši (BrVO 129d), iskušeneњь budetъ (BrAc 56a). Međutim, taj se oblik ne može smatrati ostvarajem morfološke kategorije futura (HCSJ 2014: 257).

Zaključak

Futur kao gramatička kategorija nije postojao u indoeuropskome jeziku. U jezicima koji su potekli iz indoeuropskoga on se razvio naknadno na različite načine. U latinskome su futur prvi i futur drugi postali od indoeuropskoga konjunktiva, rano su gramatikalizirani te su se upotrebljavali za izražavanje buduće radnje. Međutim, s obzirom na to da je buduća radnja bila neizvjesna te se temeljila na govornikovim predviđanjima, namjerama i očekivanjima, futurski su oblici katkad izražavali i dodatne okolnosti vršenja buduće radnje, kao što su na primjer poželjnost, neizbježnost ili početak buduće radnje. Osim futura prvoga, u latinskome su se jeziku u tome značenju upotrebljavale i perifrastična konjugacija aktivna i pasivna te sveze modalnih glagola habeo, debeo, possum, volo i infinitiva. Neki od tih glagola upotrebljavaju se za tvorbu futura u romanskim jezicima. U prijevodnim se tekstovima često pojavljuje i sveza glagola incipio te infinitiva, vjerojatno po uzoru na grčki izvornik s kojega su tekstovi prevođeni.

U hrvatskome crkvenoslavenskome futur nije postojao kao gramatička kategorija, ali se buduću radnju moglo izraziti na više načina: prezentom svršenih glagola, svezom glagola hotěti, iměti, načěti/včěti/početi i infinitiva, svezom trenutnoga prezenta glagola biti i infinitiva te svezom glagola biti i l-participa. Oblici složeni od glagola hotěti, iměti, načěti/včěti/početi te infinitiva često su, kao i u latinskome, zbog leksičkoga značenja pomoćnih glagola, izražavali

i poželjnost, neizbježnost ili početak buduće radnje. Samo se u određenim slučajevima može govoriti o isključivo vremenskome značenju tih oblika. Oblik koji se tvorio od trenutnoga prezenta glagola biti i infinitiva najvjerojatnije je u hrvatski crkvenoslavenski ušao iz čakavskoga narodnog govora. Vrlo je rijetko potvrđen oblik složen od trenutnoga prezenta glagola biti i l-participa. Važno je napomenuti i to da se futurski oblici općenito ne pojavljuju često u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima zato što su ti tekstovi uglavnom pripovjednoga karaktera te govore o prošlosti, životima svetaca itd.

Jozo Vela u svojoj doktorskoj disertaciji Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku donosi rezultate istraživanja oblika za izražavanje budućnosti koji se tvore s pomoću infinitiva, ali ostaje još detaljnije proučiti i istražiti i ostale oblike kojima se izražava buduća radnja.

Popis kratica

Cic. Off. – Ciceron, O dužnostima
Hist. Aug. Gall. – Historia Augusta
Hor. Carm. – Horacije, Ode
Liv. – Livije, Povijest Rima
Pl. As. – Plaut, Magarci
Sal. Jug. – Salustije, Rat s Jugurtom
Tert. Resurr. – Tertulijan, O uskrснуću tijela
BrAc – Akademijin brevijar
BrVO – Brevijar Vida Omišljanina
BrOxf – Oksfordski brevijar
BrVat5 – Vatikanski brevijar Illirico 5
BrVb1 – I. vrbnički brevijar
BrVb2 – II. vrbnički brevijar
MVat4 – Vatikanski misal Illirico 4
Dj – Djela apostolska
Post – Knjiga Postanka

Popis literature

1. Comrie, Bernard. 1985. Tense. Cambridge. Cambridge University Press
2. Gadžijeva, Sofija et al. 2014. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut (skraćenica u tekstu: HCSJ)
3. Gortan, V., Gorski, O., Pauš, P. 1993. Latinska gramatika. Zagreb. Školska knjiga (skraćenica u tekstu: GGP)
4. Matasović, Ranko. 2010. Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika. Zagreb. Matica hrvatska
5. Matasović, Ranko. 2017. Proto-Indo-European and language typology u: Kapović, Mate (ur.). The Indo-European Languages. London and New York. Routledge, Taylor and Francis Group, str. 153–171.
6. Mihaljević, Milan. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik u: Damjanović, Stjepan (ur.). Povijest hrvatskoga jezika 1. Zagreb. Croatica

7. Mihaljević, Milan. 2014. Slavenska poredbena gramatika, 2. dio. Zagreb. Školska knjiga
8. Pinkster, Harm. 2015. The Oxford Latin Syntax. Vol 1. Oxford. Oxford University Press
9. Vela, Jozo. 2018. Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Doktorska disertacija. Rijeka. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

EXPRESSING FUTURE IN LATIN AND CROATIAN CHURCH SLAVIC LANGUAGE

Abstract

Texts written in Croatian Church Slavonic, the first Croatian literary language, were mostly liturgical, and mainly translated from Latin. For research on the Croatian Church Slavonic language, it is usually essential to know how the future can be expressed in Latin. Therefore, this paper gives an overview of how the future can be expressed in Latin and Croatian Church Slavonic language. The goal of this paper is to notice the similarities and differences in the formation and usage of future tense and how one can express future action in these two languages. Futur, as a tense, subsequently developed in Indo-European languages – namely, most researchers think that future as a separate tense did not exist in Indo-European language – therefore, the formation of future forms differs in some Indo-European languages. While the future tense is already grammaticalized in Latin, in Croatian Church Slavonic, one can talk about future forms only tentatively. This overview of expressing future action in the languages mentioned above can be a starting point for more detailed research of the origin and development of future tense in Croatian Church Slavonic language.

Key words: *Latin, Croatian Church Slavonic, tense, future actio*